

Kiedy pieniądz umiera ... największe inflacje świata

Mirosław Dusza

*Dobry pieniądz nie stworzy dobrego społeczeństwa,
ale zły z pewnością je zniszczy.*
(z prasy)

Wstęp

Zbyt często w dziejach świata ludzie uruchamiali procesy, nad którymi nie potrafili zapanować. Dotyczyło to zarówno spraw społecznych, np. rewolucje prowadzące donikąd, jak i ekonomicznych, wśród których poczesne miejsce zajmują wielkie inflacje.

Brak jest precyzyjnej definicji hiperinflacji. Często określa się ją po prostu jako bardzo wysoką inflację. Ekonomiści na ogół przyjmują, że z hiperinflacją mamy do czynienia, jeżeli miesięczny wzrost poziomu cen w danym kraju przekracza 50%¹.

Przykładów wielkich inflacji w dziejach świata było wiele, stąd obszar badawczy związany z przedstawionym tematem mógł być bardzo szeroki. Dlatego też niezbędne stało się przyjęcie określonego kryterium wyboru opisywanych przypadków. W tym wypadku przyjęto:

1) określony obszar zdarzeń: pominąwszy początki pieniądza papierowego w Chinach, które umożliwiły późniejsze gwałtowne procesy inflacyjne na skalę wcześniej niespotykaną, oraz zasygnalizowany w tekście incydent z czasów rewolucji amerykańskiej, wszystkie pozostałe przykłady

dotyczą zjawisk występujących w krajach europejskich,

2) skala dokonujących się procesów inflacyjnych i ich niszczące efekty dla społeczeństwa².

Wybór przypadków w niniejszym artykule, przedstawiający procesy na jednym kontynencie, łatwo może zostać uzupełniony podobnymi procesami, które wystąpiły na innych kontynentach, takich jak Azja, Afryka czy Ameryka Południowa. Szczególnie ten ostatni region przez wiele lat, na skutek błędów popełnianych w sferze ekonomicznej, pozostawał przez długi czas obszarem o wysokiej inflacji. Przedstawia to roczny poziom inflacji w krajach tego kontynentu w latach 80. i 90.: 1985 r. Boliwia – 12.000%, 1989 r. Argentyna – 3.100%, 1990 r. Peru – 7.500%, 1993 r. Brazylia – 2.100%.

Stwierdzono kiedyś, że – pominąwszy wojnę – hiperinflacja jest czymś najgorszym, co może przydarzyć się społeczeństwu. Jej główne przyczyny, przebieg i efekty przedstawiamy poniżej w ujęciu syntetycznym.

¹ Wśród kolekcjonerów banknotów o wysokich nominalach istnieje również prosta definicja określająca, które kraje zostały objęte hiperinflacją. Są to kraje emitujące banknoty o nominalach przekraczających milion.

² W tym kontekście inflacja polska lat 80. i początku lat 90., chociaż miała silny charakter destabilizujący dla gospodarki, była bardzo dolegliwa dla społeczeństwa i niebezpiecznie balansowała na krawędzi hiperinflacji, odbiegała jednak poziomem od przedstawionych w artykule przykładów. Spełniała jednak sygnalizowane we wcześniejszym przypisie kryterium kolekcjonerskie: Narodowy Bank Polski wyemitował w tym czasie banknoty o nominalu 2.000.000 zł i rozważano emisję banknotów o nominalu 5.000.000 zł, które miały wejść do obiegu w 1995 r.

Historia inflacji od starożytności do XIX wieku

Inflacja rzymska

*Kto manipuluje pieniądzem,
kradnie chleb tym, którzy nań pracują.*

Daniel Webster, 1837

W czasach starożytnych wartość pieniądza ściśle wiązała się z ilością kruszcu, który zawierała moneta. Dotyczyło to monet złotych i srebrnych, ale również miedzianych, osiągających często znaczne rozmiary.

Podstawową monetą republiki rzymskiej był denar (w owym czasie ekwiwalent dziennego zarobku wykwalifikowanego robotnika), początkowo wybijany z niemal czystego srebra z nieznaczną domieszką miedzi, nieprzewyższającą 5%³. Wielka inflacja rzymska, oznaczająca w istocie psucie pieniądza przez zmniejszanie zawartości szlachetnego kruszcu, rozpoczęła się w roku 193. Proces ten przedstawia tabela 1.

W 215 r. Karakalla wprowadził do obiegu wyraźnie nieekwiwalentnego Antoniana, który stał się swojego rodzaju monetą kredytową, niemającą pełnego pokrycia swojej siły nabywczej w zawartym w nim kruszcu.

Między 238 a 265 r. zawartość czystego srebra w tej monecie spadła z 2,38 grama do 0,38 grama, a później nawet do 0,2 grama.

Ekonomika kraju niemal zupełnie się załamała.

W 274 r. Aurelian dokonał reformy monetarnej, która nieco poprawiła sytuację, jednak na stanowcze kroki mające uzdrowić pieniądź trzeba było poczekać aż do 293 r. Zostały one podjęte przez cesarza Dioklecjana.

Próby powstrzymania inflacji, poza kruszcowym sanowaniem wartości pieniądza, miały charak-

ter drakoński. W 301 r. wprowadzono ceny regulowane (stałe). Wydany przez Dioklecjana edykt przewidywał karę śmierci dla sprzedawcy za pobieranie cen wyższych niż ustalone przez władzę oraz surowe kary dla osób kupujących z pogwałceniem przyjętego porządku prawnego.

Tego rodzaju pociągnięcia (niektóre z nich pamiętamy również z Polski lat minionych) przynoszą na ogół tylko krótkookresowe korzystne efekty; w dłuższym okresie czasu kończą się na ogół katastrofą. Tak też było w przypadku rzymskim. Kupcy wstrzymywali się ze sprzedażą swoich towarów, lecz prowadziło to do kar za gromadzenie towaru. Usiłowano porzucić kupiectwo, ale odpowiedzią centrum decyzyjnego było wprowadzenie prawa mówiącego o tym, że następcy powinni kontynuować interes rodzinny. Porzucenie go było traktowane jak dezercja z armii w czasie wojny i karane śmiercią. W istocie wolni ludzie stawali się swego rodzaju niewolnikami nowej generacji.

Efekty utraty wartości pieniądza, u której podstaw leżały – jakbyśmy obecnie powiedzieli – problemy budżetowe, dobrze podsumował Andrzej Kunisz⁴:

„... w trzeciej ćwiertci III w. cesarstwo zostało zalane masą bezwartościowych, praktycznie miedzianych antonianów, stanowiących niemal jedyny obiegający pieniądź. Emisję ich nasilono do wielkich rozmiarów, otwierając nowe mennice; na niektórych terenach (Galia, Brytania) pojawiły się ponadto masowo – celem uzupełnienia braków w cyrkulacji pieniądza – monety naśladowcze (tzw. radiaty) produkowane przez nieoficjalne warsztaty mennicze za milczącą zgodą miejscowej administracji. Dawniejsze denary i antoniniany o znacznie większym procentie srebra szybko znikły z obiegu. Brak stabilnego pieniądza wpływał na dezorganizację rynku, trudności w wymianie handlowej w konsekwencji, razem z innymi zjawiskami kryzysowymi prowadził do narastania elementów prymitywnej gospodarki naturalnej imperium, zamiast rozwiniętej uprzednio ekonomiki pieniężnej”.

Rzymska inflacja była wywołana klasyczną sekwencją, która wielokrotnie powtórzy się w następnych stuleciach:

- 1) ambitne projekty publiczne i wydatki na wojsko,
- 2) gwałtowny wzrost wydatków powodujący wzrost podatków,
- 3) zmniejszenie bazy podatkowej (liczby osób płacących podatki),
- 4) sięgnięcie do metod monetarnych: psucie pieniądza kruszcowego (Rzym) lub nadmierne drukowanie pieniądza papierowego (późniejsze inflacje).

³ Warto podać kilka cen obrazujących zmianę siły nabywczej pieniądza. W połowie I w. modus (niespełna 9 litrów zboża) kosztował mniej więcej 1 denara, podczas gdy po silnym procesie tracenia wartości przez pieniądź w pierwszej połowie III w. funt mięsa (około 1/3 kilograma) kosztował już 2 denary. W: *Wademecum historia starożytnej Grecji i Rzymu*. Praca zbiorowa pod red. Ewy Wipszyckiej, rozdział A. Kunisz: *Numizmatyka rzymska*. Warszawa 1983 PWN, s. 289.

Tabela 1 *Rzymski pieniądź kruszcowy pomiędzy I a III wiekiem n.e.*

Lata	Zawartość srebra w denarze (w %)	Waga czystego srebra w monecie (w gramach)
64–68	93,5	2,97
193	87,0	2,75
194–196	64,5	1,98
212–217	51,5	1,66
222–228	43,0	1,30

Źródło: *Fineness of Denarius*, www.tulane.edu

⁴ *Wademecum...*, op.cit., s. 290.

Inflacja chińska

W 1023 r. w Chinach została stworzona pierwsza agencja rządowa, której celem był druk papierowego pieniądza⁵. Powodów jej stworzenia można doszukiwać się w zdarzeniach, które miały miejsce nieco wcześniej. W X w. władze chińskie przeprowadziły emisję ciężkich żelaznych monet o niewielkiej wartości nabywczej. By uniknąć problemów z przenoszeniem, ich posiadacze zaczęli zostawiać je u kupców, otrzymując w zamian pokwitowania na złożoną sumę. Pomysł ten przejęły władze i same wydrukowały pokwitowania, które mogły być używane zamiast pieniądza kruszcowego⁶.

W ten sposób ludzkość weszła w posiadanie nowego instrumentu finansowego, który umożliwiał daleko głębszy zasięg procesów inflacyjnych niż dotychczas. Szansa ta została wykorzystana. Druk znacznych ilości pieniądza, niezbędnego do powstrzymania inwazji z północy kraju, spowodował w efekcie jedną z największych inflacji na tym obszarze. Olbrzymie wydatki budżetowe przeznaczane zarówno na inwestycje (kontynuacja budowy Wielkiego Muru), jak i wydatki konsumpcyjne (dwór cesarski) przyczyniały się okresowo do upadków kolejnych dynastii chińskich i spadku wartości pieniądza⁷.

Samą technikę emisji pieniądza papierowego w Chinach opisał Marco Polo w swoim słynnym „Opisaniu świata”, obrazującym m.in. sytuację w Chinach w II połowie XIII w.:

„Trzeba nam wiedzieć, że w owym mieście Kambaluku znajduje się mennica Wielkiego Chana; jest ona urządzona w ten sposób, że można by powiedzieć, iż jest on znakomitym alchemistą, co wam zaraz wykaże. Wiedźcie, że każe on robić pieniądze w następujący sposób. Poleca brać korę z drzew – zwłaszcza z drzew morwy, której liśćmi żywią się gąsienice wytwarzające jedwab – ściągać delikatny miąższ znajdujący się między korą a drewnem, ten nasyciwszy klejem rozgniatać i wałkować, aż powstaną arkusze podobne do papieru, ale całkiem czarne. I te arkusze kraje się rozmaicie na większe i mniejsze kawałki, kwadratowe i prostokątne, raczej dłuższe niż szersze. Najmniejszy pieniądz wart jest połowę denara, inny mały denar, jeszcze inny pół grosza srebrnego, inny grosz srebrny, równy wartości wenecjańskiego grosza srebrnego, inny dwa grosze, inny pięć groszy, inny dziesięć groszy, znowu inny jest wartości bizant. Lub trzech bizantów

⁵ *One Thousand Years of Finance 1000–2000*. „Financial Limes” 1 stycznia 2000 r.

⁶ J. Cribb: *Pieniądze*. Warszawa 1992 Arkady, s. 12.

⁷ Warto pamiętać, że Wielki Mur należy do najbardziej czasochłonnych i kapitałochłonnych inwestycji na świecie. Jego budowę rozpoczęto w 221 r. p.n.e. Prace kontynuowano setki lat, obciążając niezwykle silnie budżet państwa. Za czasów dynastii Ming, która doszła do władzy w 1368 r., mur osiągnął długość 7 tys. kilometrów.

aż do dziesięciu bizantów. I wszystkie te pieniądze papierowe pieczętowane są pieczęcią Wielkiego Chana. I wszystkie te papierowe pieniądze robione są z taką powagą i namaszczeniem, jakby to było złoto lub srebro czyste, gdyż na każdym z nich kilku urzędników do tego wyznaczonych podpisuje swe nazwisko i wytłacza swą pieczęć, i gdy to przez wszystkich wykonane zostanie, najwyższy mincerz, ustanowiony przez cesarza, zanurza swą pieczęć w cynobrze i pieczętuje nią pieniądz, tak że kształt pieczęci odbija się na nim cynobrową czerwienią; taka moneta ma pełną wartość. Każde zaś fałszerstwo karane jest śmiercią⁸.

W dalszej części swoich wspomnień Marco Polo wspomina, iż Chan wypuszcza papierową monetę w tak wielkiej ilości, że mógłby za nią wykupić wszystkie skarbcze świata. Dla wszystkich śledzących historię inflacji może to być istotny sygnał ostrzegawczy dotyczący przyszłej stabilności pieniądza.

Finansowanie rewolucji – wariant francuski

*Mam w tabakierce asygnat plik,
Wiem, że nie zapłaci mi za nie już nikt.
Mam niebieskie, czarne, białe –
Pieniądz to? Nie, marny śmieć.*

Piosenka z okresu Rewolucji Francuskiej⁹

Rewolucja francuska została sfinansowana emisją pieniądza papierowego. Wiosną 1789 r. francuskie Zgromadzenie Narodowe wydało dekret o emisji 400 milionów liwrow, zwanych asygnatami, których spłata była zabezpieczona dobrami skonfiskowanymi kościołowi. W końcu tego roku wspomniane gremium zaakceptowało emisję 800 milionów bezprocentowych papierów i zadekretowało, że górny limit tego rodzaju emisji będzie wynosił 1,2 mln liwrow. Jednak niezależnie od tego limitu w dziewięć miesięcy później została zaakceptowana emisja kolejnych 600 milionów. W 1791 r. dokonano kolejnych emisji pieniądza.

Efektem kolejnych podaży pieniądza był wzrost cen, za którymi jednak nie nadążały płace. W 1793 r. tłum ubożających mieszkańców spłądował 200 sklepów paryskich. Próbując przeciwdziałać tego rodzaju wydarzeniom, zmniejszono nieco nadmierną podaż pieniądza i wprowadzono racjonowanie towarów. Wprowadzono również 20-letnią karę więzienia dla każdego, kto sprzedawałby swoje noty z dyskontem i karę śmierci dla tych, którzy ustanawialiby różne ceny towaru.

Gwałtowny wzrost ilości pieniądza w obiegu w tym okresie obrazuje tabela 2.

⁸ Marco Polo: *Opisanie świata*. Warszawa 1993 Wydawnictwo Alkazar, s. 227.

⁹ Cyt. za R. Sedillot: *Moralna i niemoralna historia pieniądza*. Warszawa 2002 Wydawnictwo WAB, s. 160.

Tabela 2 *Wzrost ilości pieniądza w obiegu we Francji w latach 1794–1795*

Data	Ilość pieniądza w obiegu (w liwrach)
1794	7 mld
1795 (maj)	10 mld
1795 (lipiec)	14 mld
1796	40 mld

Źródło: Thayer Watkins: *Episodes of Hyperinflation*. Internet. www2.sjsu.edu/faculty/watkins/hyper.htm

W 1796 r. zniszczono prasy drukarskie, a asygnaty spalono¹⁰. Wprowadzono do obiegu nową jednostkę o nazwie mandat, która jednak w ciągu zaledwie 2 lat straciła 97% swojej wartości nabywczej. Również ich matryce zostały zniszczone, a na miejsce asygnat i mandatów wprowadzono system monetarny bazujący na walucie złotej.

* * *

Podobnie jak we Francji pieniądz papierowy sfinansował Rewolucję Amerykańską. Druk pieniądza zwanego continentals, który nie miał praktycznie żadnego pokrycia, zarządzony przez Kongres Kontynentalny (ang. Continental Congress), był tak szybki, że już w 1780 r. był on praktycznie bezwartościowy. Znalazło to, jak zwykle, wyraz w cenach towarów: ceny kukurydzy wzrosły w czasie rewolucji amerykańskiej o 10.000%, ceny zboża 14.000%, ceny mąki 15.000%, a ceny mięsa wołowego 33.000%¹¹. Po tym eksperymencie finansowym pozostał w języku angielskim zwrot „nie jest wart nawet continentala” (oryg. ang. *Not worth a Continental*).

¹⁰ J. Cribb: *Pieniądże*. Warszawa 1992 Arkady.

¹¹ 2201 Fascinating Facts, Museum of American Financial History, Internet.

Wielkie inflacje XX wieku

Inflacja rosyjska

Przed I wojną światową rubel rosyjski funkcjonujący w obiegu w formie papierowej był swobodnie wymienialny na złoto. W dniu 1 sierpnia 1914 r. w obiegu znajdowało się 1,7 mld rubli natomiast państwowe rezerwy kruszcowe wynosiły 1,6 mld rubli. Oznaczało to niemal pełne pokrycie pieniądza papierowego złotem.

Wybuch wojny przyniósł zawieszenie swobodnej wymiany pieniądza papierowego na złoto, natomiast Rosja – podobnie jak inne kraje, które znalazły się w stanie wojny – rozpoczęła masowy druk pieniędzy. Obrazuje to tabela 3.

Jednym z pierwszych posunięć komisarzy ludowych w trakcie rewolucji było żądanie wydania przez Bank Państwa milionów rubli na działalność rewolucyjną. Pracownicy tej instytucji publikowali wiele odezw i ulotek, w których uzasadniali swoją odmowę. Poniżej przedstawiamy treść jednej z nich:

Uwagze wszystkich obywateli.

Bank Państwa jest zamknięty.

Dlaczego?

Dlatego, że gwałty, jakich dopuszczali się bolszewicy w stosunku do Banku Państwa, uniemożliwiły nam pracę. Pierwszym krokiem komisarzy ludowych było żądanie 10 milionów rubli, a 27 (14) listopada zażądali już 25 milionów, nie wyjaśniając na co pójdą te pieniądze.

My pracownicy Banku Państwa, nie możemy brać udziału w rozgrabianiu majątku na rodowego. Przerwaliśmy pracę.

Obywatele! Pieniądże Banku Państwa są waszymi pieniędzmi, pieniędzmi ludu, zdobytymi waszym wysiłkiem, waszym potem i waszą krwią.

Tabela 3 *Wartość rubli papierowych w obiegu w okresie 1914–1921*

Data	Wartość rubli papierowych w obiegu (mln)	Uwagi
1 sierpnia 1914	1.700	Wybuch I wojny światowej
1 stycznia 1915	3.125	
1 stycznia 1916	5.737	
1 stycznia 1917	9.225	
1 marca 1917	9.975	Początek zmian politycznych, władzę przejmuje Rząd Tymczasowy
1 listopada 1917	18.917	Upadek Rządu Tymczasowego, władzę przejmuje rząd sowiecki
1 stycznia 1918	27.313	
1 stycznia 1919	61.265	
1 stycznia 1920	225.016	
1 stycznia 1921	1.168.598	

Źródło: *Rosja Sowiecka pod względem społecznym i gospodarczym*. Praca zbiorowa pod redakcją prof. Ludwika Krzywickiego. T. I. Warszawa 1922 Towarzystwo Wydawnicze „Ignis” Sp. Skc.

Obywatele! Ocalcie własność ludu przed grabieżą i nas przed gwałtem, a natychmiast wznowimy pracę¹².

Wszelkie tego typu protesty zostały – jak wiadomo – szybko stłumione i druk pieniądza mającego sfinansować rewolucję ruszył pełną parą. Proces ten tak opisał E. Preobrażenski w przedmowie do rozprawy o pieniądzach papierowych w okresie dyktatury proletariatu z 1920 r.:

„Chciałbym poświęcić swoją niedoskonałą pracę temu rządzeniu, które doskonałością swoich wytworów i ich niezmierną obfitością dostarczyło pobudki do napisania tych stron – prasie drukarskiej Ludowego Komisarjatu Finansów. Rząd rewolucyjny Francji mógł istnieć i toczyć wojny tylko dzięki wypuszczaniu pieniędzy papierowych: asygnacje ocaliły Wielką Rewolucję francuską. Pieniądze papierowe Rosji Sowieckiej podtrzymały nowe władze w okresie najcięższym ich istnienia, kiedy podatkami bezpośrednimi niepodobna było pokryć wydatków wojny domowej. Cześć więc tłoczni drukarskiej! Pozostaje jej żyć jeszcze niewiele czasu, ale dokonała swej pracy w trzech czwartych. W archiwum naszej rewolucji, obok armat, karabinów i kulomiotów, zmiatających wrogów proletariatu, znajdzie się na miejscu poczesnym i kulomiot Narkomfina, który ostrzeliwał tyły więzi pieniężnej ustroju mieszczańskiego i użytkował prawa obiegu pieniężnego tego ustroju dla celów jego zniszczenia i zaopatrywania rewolucji w środki finansowe”.

W pracy zbiorowej *Rosja sowiecka pod względem społecznym i gospodarczym*, skąd został zaczerpnięty powyższy cytat, zamieszczono również następującą refleksję autorów:

Do powyższego można by dodać tylko jedną uwagę: kulomiotów, mający ostrzeliwać ustrój mieszczański, ostrzeliwał i samą rewolucję. Sprawa waluty jest jednym z poważnych źródeł dostrzeganego w Rosji zamętu gospodarczego¹³.

¹² Cyt. za J. Reed: *Dziesięć dni które wstrząsnęły światem*. Warszawa 1970 Książka i Wiedza, s. 324–325.

¹³ *Rosja Sowiecka pod względem społecznym i gospodarczym*. Praca zbiorowa pod redakcją Ludwika Krzywickiego. T. I. Warszawa 1922 Towarzystwo Wydawnicze „Ignis”, s. 59; zachowano pisownię oryginalną.

Poszukując dróg wyjścia z kryzysu walutowego, rozważano różne możliwości.

Jedną z nich był pomysł wprowadzenia bonów pracy o nazwie „trud”, których wartość miałyby być równoważące jedną dniówkę. Inną propozycją było powiązanie wartości pieniądza z normą żywienia. Obydwa pomysły zarzucono.

Nadchodzący okres Nowej Polityki Ekonomicznej wymagał jednak solidnej, stabilnej waluty. Przejściowo stał się nią „czerwoniec”, który pojawił się w obiegu w IV kwartale 1922 r.¹⁴ Waluta ta, teoretycznie mająca pokrycie w złocie, funkcjonowała równoległe z tracącym wartość rublem, początkowo tylko w transakcjach zawieranych przez państwo, później również w obrocie pomiędzy osobami fizycznymi.

Inflacja niemiecka

Hiperinflacja niemiecka po I wojnie światowej, wbrew często pojawiającej się opinii, nie była największym tego rodzaju procesem XX w. Bardziej spektakularne były procesy, które dokonywały się na Węgrzech w latach 1945–1946 i Jugosławii w latach 1992–1994.

Niemniej jednak była to najsłynniejsza inflacja, a jej echa do dzisiaj trwają w ludzkiej świadomości.

Rzeczywisty rozmiar procesu inflacyjnego najlepiej obserwować przez pryzmat zmian takich wskaźników, jak ceny towarów, zmiana kursu waluty krajowej w stosunku do walut zewnętrznych, wzrost kosztów utrzymania. Przedstawia je tabela 4.

Podczas wielkiej inflacji niemieckiej Bank Rzeszy nie nadążał z drukiem banknotów o coraz większych nominałach. W 1923 r. system monetarny znalazł się w pełnym chaosie, co obrazują m.in. zmieniające się w ekspresowym tempie ceny artykułów żywnościowych (tabela 5).

W ujęciu nominalnym tego typu proces oznaczał wzrost ceny bochenka chleba z 0,63 marki w 1918 r. do następujących poziomów w 1923 r.: 250 marek w styczniu, 3.465 marek w lipcu, 1,5 mln we wrześniu, 670 mln w dniu 20 października, 3 mld 1 listopada, 80 mld 15 listopada, by osiągnąć w końcu roku swój najwyższy poziom 201 mld marek.

¹⁴ Monety złote w październiku, banknoty w grudniu 1922 r.

Tabela 4 *Proces inflacyjny w Niemczech w latach 1920–1923*

Okres	Wzrost cen na rynku wewnętrznym (%)	Kurs dolara (%)	Wzrost kosztów utrzymania (%)
Luty 1920 – maj 1921	4,6	-37,2	39,2
Maj 1921 – lipiec 1922	634,6	692,2	417,9
Lipiec 1922 – czerwiec 1923	18.094,0	22.201,0	13.573
Lipiec 1923 – listopad 1923	854.000.000.000,0	381.700.000.000,0	560.000.000.000

Źródło: dane Niemieckiego Biura Statystycznego. Za C. Brescini-Turoni: *A Study of Currency Depreciation In Post-War Germany* - strona internetowa www.economiccatastrophe/hyperinflation

Tabela 5 Indeks cen artykułów żywnościowych w Niemczech, luty 1920 r. – grudzień 1923 r. (1913/1914 = 1)

Rok	Miesiąc	Indeks cen artykułów żywnościowych
1920	luty	9,48
1920	grudzień	14,27
1921	czerwiec	13,70
1921	grudzień	23,57
1922	czerwiec	51,19
1922	grudzień	807,02
1923	czerwiec	9,347
1923	sierpień	670,485
1923	wrzesień	17.300.000
1923	październik	4.301.000.000
1923	listopad	862.000.000.000
1923	grudzień	1.512.000.000.000

Źródło: Zahlen zur Geldentwertung in Deutschland 1914 bis 1923. Sonderheft 1 zu Wirtschaft und Statistik, Berlin 1925, cyt. Za Carl-Ludwig Holtreich: The German Inflation 1914–1923: causes and effects in international perspective. Berlin, New York: 1986 Walter de Gruyter.

Szacuje się, że stopa wzrostu cen w Niemczech w czasie Wielkiej Inflacji wyniosła 1 mld.

Sanację niemieckiej waluty powierzono bankowcowi Hjalmarowi Schachtowi. Praktycznie bezwartościowy pieniądz został wymieniony na nową walutę – rentenmark.

Kurs konwersyjny wynosił 1.000.000.000 marek za 1 rentenmark (kurs wymienny w stosunku do dolara amerykańskiego wynosił 1 USD = 4,2 rentenmark).

Operacja stabilizowania pieniądza, m.in. dzięki zapewnieniu odpowiedniego wsparcia ze strony innych krajów, zakończyła się sukcesem. Ludzie znęcani procesami inflacyjnymi dawali wyraz swojej satysfakcji śpiewając:

Marka rentowa to dla nas ratunek.

*Niech żyje Schacht i jego pomysłupek!*¹⁵

* * *

Polska po I Wojnie Światowej nie uniknęła losu swoich sąsiadów – problemy budżetowe bardzo szybko przeniosły się na sferę pieniężną. Obrazuje to tabela 6, prezentująca zmiany kursu naszego ówczesnego pieniądza krajowego w stosunku do dolara amerykańskiego.

W praktyce oznaczało to zmianę kursu pieniądza krajowego do dolara amerykańskiego z 8 marek za dolara w dniu 11 listopada 1918 r., do ponad 10 mln w styczniu 1924 r., kiedy to marka polska osiągnęła swój najniższy poziom notowań.

¹⁵ Cyt. za J. Weitz: Schacht – bankier Hitlera. Warszawa 1997 Książka i Wiedza, s. 92. W tym samym źródle można znaleźć opis sceny, w której Schachtowi proponuje podjęcie się naprawy pieniądza. Na jego pytanie dlaczego osoby, którym wcześniej proponowano to stanowisko, odmówiły przyjęcia go, Hans Luter, minister finansów, odparł: „Za bardzo się bali”. s. 84.

Tabela 6 Rozwój inflacji w Polsce – wskaźnik kursu dolara (1914 = 1)

Data (miesiąc, rok)	Wskaźnik kursu dolara (ostatni tydzień miesiąca)
Grudzień 1918	2,14
Grudzień 1919	26,36
Grudzień 1920	137,99
Grudzień 1921	702,71
Grudzień 1922	4.242,10
Grudzień 1923	24.167
Grudzień 1923	1.502.976
Styczeń 1924	2.267.063
Kwiecień 1924	2.220.238

Źródło: E. Taylor: Inflacja polska. Poznań 1926 Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, s. 22–23.

Naprawę polskiego pieniądza przeprowadził Władysław Grabski w 1924 r. Od tego czasu nowa polska waluta – złoty – mimo pewnych perturbacji kursowych uchodziła w okresie międzywojennym za jedną ze stabilniejszych walut europejskich¹⁶.

* * *

Po II wojnie światowej wiele krajów przeżyło silne zmiany wartości pieniądza, będące efektem wydatków wojennych, zniszczenia przemysłu i – ściśle z tym związanego – wysokiego deficytu budżetowego. Często decydowano się na przejściowe finansowanie go metodą monetarną, co w istocie rzeczy nie oznaczało nic innego jak przyśpieszenie tempa pracy maszyn drukarskich.

Najsilniejszy proces inflacyjny w tym okresie wystąpił na Węgrzech. O jego zakresie świadczy m.in. najwyższy nominal banknotu z tego okresu, wynoszący 100.000.000.000.000.000.000 pengó¹⁷.

Inflacja jugosłowiańska lat 90.

W styczniu 1990 r. w wyniku reformy walutowej w Jugosławii wprowadzono do obiegu nowego „ciężkiego” dinara, którego kurs wymienny określono

¹⁶ Najciekawsze i najpełniejsze studium inflacji w naszym kraju przedstawił Edward Taylor w książce *Inflacja polska*. Poznań 1926 Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. W pracy tej cytuje m.in. prasę z tamtego okresu, która zwróciła uwagę na niekorzystną rolę banków komercyjnych podgrzewających proces inflacyjny:

„Niestety nasz świat finansowy nie czuje się zbyt żywo zainteresowany w utrzymaniu kursu polskiej waluty. Nabywanie waluty zagranicznej jest celem, który się bezwzględnie wykonuje bez żadnych ostrożności i nie licząc się z konsekwencjami. Nikt od banków nie wymaga ofiar, ale faktem jest, że rynek warszawski jest tym, na którym marka polska jest najtańszą i niższą kursu w ogromnej większości idzie z Warszawy”.

Temat polskiej inflacji poruszony jest również w pracy G. Wójtowicza i A. Wójtowicz: *Monetarna historia Polski*. Warszawa 2003 Twigger.

¹⁷ Warto wiedzieć, że władze węgierskie planowały emisję banknotu o nominalnie 1.000.000.000.000.000.000.000 pengó, jednak taki banknot nigdy nie wszedł do obiegu.

Tabela 7 Zmiany wartości dinara w stosunku do dolara amerykańskiego w okresie 1992–1993

Kurs z dnia	Liczba dinarów za 1 dolara amerykańskiego
1 lipca 1992	200
17 listopada 1992	850
10 kwiecień 1993	48.000
23 lipiec 1993	13.600.000
30 wrzesień 1993	456.990.000
1 października 1993 – wprowadzenie nowego dinara	
Kurs wymienny 1 nowy dinar = 1 mln starych dinarów	
1 października 1993	489,44
9 listopada 1993	10.777,82
13 listopada 1993	700.000
30 grudnia 1993	1.776.000.000.000

Zródło: 27th Edition World Currency Yearbook (1996 Publication).

na 10 tys. starych jednostek. Kurs nowej waluty wynosił początkowo 7 Ndin za 1 DM lub 11,8684 Ndin ze 1 USD. Deprecjacja wartości tej waluty doprowadziła jej kurs w dniu 14 kwietnia 1992 r. do poziomu 328,50 Ndin za 1 USD.

Nie poprawiając czynników fundamentalnych, do których należy m.in. równowaga fiskalna, w lipcu 1992 r. dokonano denominacji w stosunku 10:1 i wprowadzono do obiegu kolejną walutę (kolejnego nowego dinara). **Późniejsze zmiany wartości pieniądza doprowadziły do największej inflacji w dziejach nowoczesnego świata.** Kurs pieniądza jugosłowiańskiego w latach 1992–1993 przedstawia tabela 7.

Próby wyjścia przez władze z impasu inflacyjnego obejmowały posunięcia standardowe dla rządów usiłujących leczyć tylko objawy choroby, a nie jej przyczyny. Należały do nich (połowa 1993 r.):

- zamrożenie niektórych cen towarów,
- ustanowienie ulgowych cen niektórych produktów żywnościowych (mąki, cukru, masła roślinnego),
- wprowadzenie reglamentacji części towarów pierwszej potrzeby.

Oprócz tego zapowiedziano sankcje ekonomiczne i prawne dla przedsiębiorstw naruszających reżim cenowy i przetrzymujących zapasy towarów¹⁸.

Zgodnie z przewidywaniami ekspertów, tego rodzaju działania okazały się nieskuteczne i już w październiku konieczna była kolejna denominacja pieniądza jugosłowiańskiego, oznaczająca skreślenie 6 zer. Następne denominacje to:

- **wprowadzenie 1 stycznia 1994 r. do obiegu kolejnego nowego dinara,**

– wprowadzenie w dniu 24 stycznia 1994 r. „superdinar” związanego z marką niemiecką w stosunku 1:1.

W obiegu przejściowo znalazły się stare banknoty, których kurs wymienny wynosił 13 mln starych dinarów za 1 nowego, oraz wspomniany „superdinar”. Nie zmieniło to faktu, że w tym czasie marka niemiecka niemal całkowicie zastąpiła walutę lokalną, stając się powszechnie przyjmowanym środkiem płatniczym w kraju.

W stosunkowo krótkim okresie Jugosławia przeżyła najsilniejszy w II połowie XX wieku proces inflacyjny. U jego podstaw, oprócz innych czynników, tkwił olbrzymi deficyt budżetowy, związany z prowadzonymi przez ten kraj działaniami wojennymi. Brak istotnych reform w zakresie polityki fiskalnej doprowadził do finansowania deficytu budżetowego metodą monetarną (druk pieniądza). **Efektom końcowym tego procesu było całkowite załamanie się zaufania do waluty krajowej i pojawienie się w szerokim obiegu waluty zagranicznej (marki niemieckiej) jako waluty rozliczeniowej.**

Wnioski

Historyczne doświadczenia inflacyjne mogą przerazić zarówno społeczeństwo, jak i krajowe władze monetarne do tego stopnia, że prowadzona będzie polityka monetarna, która może w konsekwencji doprowadzić do głębokiej recesji. Wspomina o tym J.K. Galbraith w swojej książce *The Great Crash 1929*. Píše w niej, że taktyka antyinflacyjna amerykańskiej Rezerwy Federalnej doprowadziła w latach 30. dwudziestego wieku do największej deflacji w dziejach narodu amerykańskiego¹⁹.

W 100% przypadków, kiedy następuje przyspieszenie inflacji, a władze fiskalno-monetarne przestają kontrolować sytuację, następuje kres rzeczywistej wartości pieniądza – **pieniądz umiera**. Później może on służyć tylko jako²⁰:

- 1) papierowe kloki dla dzieci,
- 2) materiał do tapetowania mieszkań (niepocięte arkusze banknotów),
- 3) bloczki dla kelnerów (w wypadku gdy banknoty drukowane są jednostronnie, jak np. w czasie inflacji niemieckiej),
- 4) nośnik energii (materiał na podpałkę).

Hiperinflacje są w istocie specyficznymi rozbudowanymi programami podatkowymi państwa. Krótkoterminowym beneficjentem tego rodzaju pro-

¹⁹ Książka ta, wielokrotnie wznawiana w różnych krajach, stanowi klasyczną pozycję z zakresu literatury ekonomicznej.

²⁰ Autentyczne sposoby zagospodarowanie banknotów po silnych procesach inflacyjnych.

¹⁸ *Działania antyinflacyjne w FR Jugosławii i Chorwacji*. „Rynki Zagraniczne” 21.10.1993 r.

gramów jest państwo, potrzebujące pieniędzy na swoje przedsięwzięcia inwestycyjne lub operacje militarne, płatnikiem tego rodzaju podatków jest zaś całe społeczeństwo²¹. Tego rodzaju konkluzja dobrze koresponduje z myślą Irvinga Fishera z 1920 r.,

---

²¹ E. Taylor w swojej wspomnianej wcześniej pracy *Inflacja polska* stwierdza: „Wydaje mi się, że badania me nad polską inflacją udowadniają wszechstronne fatalne jej skutki, tak gospodarcze, jak moralne, rozwiewają wszelkie złudzenia co do błyszczących nieraz pozorów jej przebiegu”, s. VII.

że **inflacja może być wręcz nazwana legalnym fałszerstwem pieniądza.**

Obserwując przyczyny i przebieg procesów inflacyjnych, trudno nie zgodzić się również z konstatacją G.B. Shawa, że „**najświętszym ekonomicznym obowiązkiem państwa jest utrzymanie stabilności pieniądza, a ponieważ władze mogą robić sztuczki z wartością pieniądza, powinny one składać się z ludzi uczciwych, którzy rozumieją jego istotę.**